

Загальна теорія перекладу

Історія перекладацької діяльності і перекладознавства в Україні

Мета і завдання: ознайомитися з перекладом як видом людської діяльності, історією перекладу на теренах України, зрозуміти витoki перекладознавства як науки

Питання:

- 1. Історія перекладацької діяльності в Київській Русі в X–XIII століттях і в період монгольської навали XIII–XV століть.**
- 2. Розвиток перекладу на теренах України періоду Московського Царства і Речі Посполитої XVI–XVIII століть.**
- 3. Перекладацька і перекладознавча діяльність в Україні в XIX–XX століттях.**

Вступ

Історія перекладознавства – наукова дисципліна, яка вивчає витoki, розвиток і процес теоретичного осмислення перекладу як важливого складника людської діяльності на всіх етапах існування різномовного спілкування. Історія перекладацької діяльності становить невід’ємну частину перекладознавства (загальної теорії перекладу), що є галуззю мовознавства, яка досліджує різні аспекти перекладу. Вивчення історії перекладу і перекладацької діяльності дає можливість зрозуміти культуру того чи того народу, шляхи розвитку міжкультурних зв’язків, джерела теорії перекладу. Зважаючи на те, що теорія перекладу – наукова дисципліна, що виникла на основі даних практичної перекладацької діяльності, здійснюваної на значних територіальних обширах Європи, Азії, Америки, важливо вивчати перекладацьку діяльність, здійснювану в різних країнах. В історичних й історіографічних дослідженнях як головний метод застосовується метод критики джерел, на якому найперше й ґрунтовано цю лекцію. На основі друкованих джерел, а також праць перекладознавців XX–XXI століть ми розглянемо проблеми виникнення і розвитку перекладу і перекладацької діяльності в Україні й, ширше, на тих територіях і в тих державних утвореннях, до яких тією чи іншою мірою була дотична наша держава на різних етапах свого історичного розвитку до проголошення своєї незалежності (Київська Русь, Річчя Посполита, Російська Імперія, Радянський Союз).

Період Київської Русі (X–XIII століття)

Історія перекладу на теренах нашої країни простягається аж до часів Київської Русі. Після того як у 988 році на Русі було прийнято християнство, почала відчуватися необхідність у перекладі тогочасною руською (староруською, старослов’янською) мовою текстів, що оповідають про життя і діяння святих, про ті чи ті релігійні події, розказують людям про догми нової релігії. Як

ремарка зазначимо, що коли йдеться про староруську мову, насправді маємо на увазі дві мови. Перша з них – це та мова (або ж сукупність близькоспоріднених мов, говорів чи говірок – про це нам достеменно невідомо), якою/ якими послуговувалися східнослов'янські племена. Друга – штучна старослов'янська мова, яку створили брати Кирило і Мефодій як своєрідний "сплав" тогочасної болгарської, македонської і грецької мов і для якої вони створили алфавіт. Ця мова становила своєрідне **койне**¹, яке східні слов'яни використовували спільно, проте вона не була рідною (розмовною) мовою для жодного з племен. Через брак джерел і фактичних матеріалів сьогодні нам важко встановити, наскільки близькими одна до одної чи навпаки наскільки віддаленими одна від одної були ці дві мови (чи групи мов). За найбільш поширеною теорією, розмовна руська мова є прамовою, мовою-джерелом для трьох близькоспоріднених східнослов'янських мов: української, білоруської і російської, якими послуговуються сьогодні на великих обшарах України, Білорусі і Росії. Найпевніше, що з погляду лексичного складу і граматичної будови найближчою до староруської мови є сучасна нам українська мова. Щодо старослов'янської мови, то вона аж до XVII століття використовувалася в Київській Русі, а також у державних утвореннях, що постійно виникали й зникали на її теренах, а також у Московському Царстві як офіційна мова, а з плином часу перетворилася на церковнослов'янську мову, що використовувалася під час релігійних відправ у православній церкві. Сьогодні до церковнослов'янської мови вдаються в Російській православній церкві, тоді як інші православні церкви, як-от: болгарська, українська, чеська, румунська, сербська тощо під час церковних служб й інших релігійних заходів послуговуються національними мовами.

У X столітті руською мовою були перекладені окремі частини Біблії, молитовники. Попри те що такі релігійні тексти перекладалися переважно в Болгарії, вони мали значне поширення в Руській Державі. Перші релігійні книжки були написані творцями кириличної абетки святими братами Кирилом і Мефодієм.

Незважаючи на те що на початковому етапі розвитку Київської Русі, що мала тісні торговельні і культурні зв'язки із середньовічними європейськими державами, саме Болгарія відіграла ключову роль у перекладі книжок і їхній "доставці" до Русі, у перші роки XI століття київський князь Ярослав Мудрий зрозумів важливість перекладу книжок усередині держави. Як згадував у 1037 році відомий давньоруський літописець Нестор, "Ярослав зібрав воєдино багатьох писарів і повелів перекладати книжки слов'янською мовою" ("*Ярослав собра писци многи і перекладаше на словінськѡе письмо*"). Фактично, під егідою князя Ярослава в Київському соборі Святої Софії, що була зведена за його наказом на зразок Візантійської Ая-Софії, було створено своєрідну перекладацьку школу, яка опікувалася підготовкою перекладачів, які могли б здійснювати переклади з давньогрецької мови. Отже, можемо констатувати, що ця перекладацька школа виникла навіть раніше, ніж славнозвісні іспанські перекладацькі школи – Толедська і Північна. Найперше завдання цієї

¹ **Койне** – функціональний тип мови, використовуваний як основне засіб повсякденного спілкування в широкому діапазоні комунікативних сфер в умовах регулярних соціальних контактів між носіями різних [діалектів](#) ([етнолектів](#)) або мов.

перекладацької школи полягало в тому, щоб забезпечити переклад із давньогрецької мови матеріалів для релігійних відправ й інших церковних потреб. Згодом були поставлені й інші, більш масштабні цілі, як-от: переклад Євангелія, релігійних і нерелігійних творів. Як відомо, між XI–XIII століттями (аж до монгольської навали 1240 року) у Руській Державі було перекладено низку наукових, історичних, літературних творів (збірка "Фізіолог", "Історія Юдейських війн" Тита Йосифа Флавія, твори Плутарха, Аристотеля), а поряд із цим – народні казки.

Привертає увагу те, що в XI, XII і XIII століттях у Київській Русі, порівняно з іншими середньовічними європейськими і слов'янськими державами, перекладалося дуже багато творів. Як згадувалося вище, такі твори мали передусім релігійний характер. Були дуже поширені переклади так званої *патристичної літератури*, що складалася з творів отців церкви, належала до II–VIII століть й оповідала про підвалини християнської філософії і світогляду, *гомілетична література*, у якій розглядалися теоретичні і прикладні питання, пов'язані з релігійними проповідями, а також твори, в яких ішлося про життя і діяння святих на зразок "Житіє Святої Ірини", "Житіє Святого Олексія" тощо. Важливу роль із погляду культурного розвитку Руської Держави відіграли переклади візантійських літописів, зокрема "Хроніка Георгія-монаха (Амартола)", "Хроніки Іоанна (Івана) Малали". У той самий час здійснювалися і переклади нерелігійної літератури, як-от: "Повість про Акіра (Ахіакара) Премудрого", "Повість про Варлаама і Іосафа", своєрідний лицарський роман "Поема про Дігеніса". Попри те що переважна більшість цих творів перекладалася буквально, вони були доволі близькі до тогочасної народної мови Київської Русі. Як засвідчують дослідники, деякі з цих перекладів були здійснені на доволі високому якісному рівні.

Незважаючи на те що релігійна (сакральна) література перекладалася буквально, було й кілька перекладів, що не копіювали мову оригіналу й були виконані у вільний спосіб. Насамперед ідеться про "Історію Юдейської війни" Йосифа Флавія.

Загалом у ті часи, про які йдеться, не приділялася увага методам і принципам роботи перекладача, не відводилося місце жодним коментарям щодо роботи перекладача або ж творів, які він перекладає. Перекладачі "просто перекладали", не надто замислюючись над теоретичними проблемами, хоча й знали напевне, що сакральні тексти й твори античних філософів слід перекладати буквально, тоді як твори нерелігійного характеру можна перекладати як заманеться перекладачеві – у вільний спосіб. І так само як і в попередні століття (наприклад, коли Луцій Лівій Андронік, перекладав у 240 році до н.е. витонченою латиною Гомерову "Іліаду", він жодним словом не обмовився про методи й принципи, до яких він вдавався під час перекладу), так само жоден із представників Іспанської, Французької чи Київської перекладацьких шкіл не створив бодай простеньку збірку правил, яких має дотримуватися тогочасний перекладач у своїй роботі. Кожен перекладач здійснював переклади на свій розсуд і перекладав те, що він вважав важливішим – чи то загальний зміст твору, чи то його окремі деталі, чи то зовнішню форму. Саме тому часто траплялася ситуація, коли оригінальний твір після перекладу був настільки змінений (а нерідко і спотворений) у перекладі,

що його не можна було впізнати. Згадаймо переклади Горація, Квінтіліана і Апулея в Давньому Римі або ж переклад "Енеїди", здійснений Полем Скарроном у Добу Класицизму в 1642 році.

Період монгольської навали XIII–XV століть

У період монгольської навали між 1228–1480 роками перекладацька діяльність на Русі тривала, хоча й у значно менших обсягах. Поряд із багатьма релігійними текстами перекладалися й нерелігійні твори, як-от: "Сказаніє про Індійське Царство", "Троянська війна" тощо. Здійснювалися також і переклади, пов'язані із соціально-економічним життям країни. Переклади, що здійснювалися у другій половині XIII й у XIV століттях ("Сказаніє про Індійське Царство", "Повість про Макарія Римлянина" тощо) повністю відповідали духовному стану руського народу, що перебував під монгольським ярмом, і мали утопічний або есхатологічний характер – розповідали про кінець світу. Попри те що переважна більшість перекладів здійснювалися з давньогрецької мови, відомо, що деякі перекладачі вдавалися до латинських або класичних юдейських джерел. Починаючи від кінця XIII століття Київ починає втрачати свою вагу як культурний і політичний центр, натомість спостерігається своєрідних "рух" культурних і духовних сил у східному напрямі. Саме в цей час фактично завершився період дивергенції й остаточно оформився розподіл мов і культур східнослов'янських народів на три гілки: українську, білоруську і російську. Водночас на тривалий час церковнослов'янська мова зберегла своє значення як книжкова мова.

Період Московського Царства і Речі Посполитої XVI–XVIII століть

До XVI століття центр Руської Держави значною мірою змістився до Москви. Попри це українська культура виявилася достатньо потужною, щоб зберегти й розвинути власні школи й системи перекладу. У XV ст. з'являються нові редакції деяких книг Старого Завіту, а також Євангелія. У XVI ст. з'являються переклади таких творів, як "Логіка" Авсифафа, "Таємна Таємних", "Шостикрил" і "Псалтир" Федора Жидовина. Був також зроблений переклад з німецької твору "Люцифарі". За деякими ознаками (транскрипція власних імен, членування текстів і лексичні особливості) їх відносять до прямих перекладів з івриту. Першим перекладом українською мовою вважається "Пересопницьке Євангеліє", видане між 1556 і 1561 рр. На думку дослідників, цей текст відіграв українську важливу роль у становленні українського козацтва. Переклад Євангелія виконувався під наглядом архімандрита Григорія з Пересопницького монастиря і за участі сина протопопа Михаїла. Деякі особливості перекладу вказують на те, що перекладачі використовували не лише церковнослов'янський текст, а й його чеські і польські версії. У XV–XVI ст. поширювалися "духовні повісті", в яких описуються історії про королів-магнатів і страждання Христа. Це були непрямі переклади або адаптації латинських оригіналів, зроблені найчастіше з польських версій. Польська і рідше чеська мови слугували посередниками для українських перекладів релігійних і світських книг. Однак паралельно з'являються приклади прямого перекладу з латинської мови. До них, імовірно,

належить переклад-адаптація легенди про Святого Георгія. Поряд із релігійними текстами перекладають також деякі наукові праці, серед яких "Трактат з логіки" Мойсея Маймоніда, єврейського теолога, філософа і лікаря (1135 – 1204). Релігійний і філософський трактат "Авіасаф", який є компіляцією різних джерел і авторство якого приписується арабському вченому XII ст., досяг Східної Європи завдяки перекладам-переказам його частин, що стосуються астрономії. Дидактичний трактат "Ворота Арістотеля" (інша назва – "Таємниця таємниць"), який походить з арабського джерела, був перекладений у X–XI ст. на латинську мову і іврит. Його переклад, зроблений в Україні чотирма століттями пізніше, створювався, очевидно, на основі єврейського тексту, оскільки у ньому зафіксовано гебраїзми. Дипломатичні відносини України з Османською імперією, Кримським ханством, Францією, Австрією, Польщею і Молдавією, які розвиваються в XVI ст. після створення Козацької християнської республіки (Запорозької Січі), дають підстави говорити про існування письмового і усного дипломатичного перекладу в тогочасній українській державі. Ця діяльність розширюється у XVII ст. за гетьманування Богдана Хмельницького, який мав послів у більшості сусідніх країн. Протягом XV – XVII ст. переклад в Україні зайняв місце власне української літератури. Практично всі твори перекладалися або переказувалися з польської мови, оскільки значна частина території сучасної України знаходилася в складі союзної держави Польщі і Литви – Річі Посполитої.

Водночас варто згадати нехай і про незначний вплив, що його справляла Московська Держава на культурне життя, зокрема й на перекладацьку діяльність, на українських землях. Основним джерелом такого впливу була Києво-Могилянська академія – перший освітній заклад, виниклий на східнослов'янських землях.

У XVII столітті значно зросла напруга у відносинах між Польщею і Росією за вплив на українські землі. Після того як "кістяк" українських територій опинився у складі Московської Держави, переклади українською мовою майже повністю зійшли нанівець. Причиною цього, за Саундерсом, були три ключові чинники: 1) перебування України в залежному від інших держав, передусім від Росії, стані; 2) усебічна державна підтримка російської мови, що мала в державі офіційний статус; 3) низка заборон на українську друковану продукцію, що була введена починаючи з XVIII століття.

Як побіжно згадувалося вище, у XVII і XVIII століттях Києво-Могилянська академія – важливий культурний, мистецький і освітній центр, що існував під цією назвою від 1659 до 1817 року – була важливим центром, де здійснювалися переклади. Засновником академії був Петро Могила, що походив із молдовських дворян, був знаним у речі Посполитій політичним діячем, архімандритом Києво-Печерської лаври з 1627 року, митрополит Київський, Галицький і всіх Руських земель від 1633 року, екзарх Константинопольського патріарха. Академія об'єднала довкола себе талановитих учених і професорів, таких як Х. Філалет, Г. і М. Смотрицькі, Л. Зизаній, З. Копистенський, П. Могила, Ф. Прокопович, Г. Кониський. Усі вони володіли кількома мовами, зокрема латинською, грецькою, церковнослов'янською і польською. Високий рівень знання і викладання латинської мови в Київській Академії уможливив переклад трактатів з

астрономії, географії, медицини тощо. Серед праць, перекладених у цей період, відзначають "Анатомію" фламандського ученого Андре Везалія (Везалія) і "Космографію" голландського географа і картографа В. Ж. Блеу, який виклав астрономічні погляди Ніколая Коперніка. Обидва переклади належать випускникові Академії Є. Славинецькому. У той самий час випускники Академії, які оселилися у Москві за наказом Петра I, перекладали російською мовою праці київських учених з філософії і теології. У такий спосіб з'явилися: "Катехизм" (Повчання новонавернених) Лаврентія Зизанія, надрукований у Москві 1627 р., "Книга про віру" Захарії Копистенського, "Казання святого Кирила, патріарха Єрусалимського, про Антихриста" Стефана Зизанія. Було також перекладено деякі полемічні твори Івана Вишенського. Один із випускників Академії, філософ Григорій Сковорода, також знаний своїми перекладами. Водночас варто зазначити, що українські перекладачі тієї доби, включно з випускниками й науковцями Києво-Могилянської академії, не залишили праць, пов'язаних із теорією перекладу, методами і принципами перекладу.

Вище ми згадували, що у XVII ст. підсилилася конфронтація між Польщею і Росією за вплив на Україну й одночасно практично припинилися переклади українською мовою. Протягом XVII–XVIII ст. український читач познайомився у перекладах з деякими літературними творами італійського Відродження. Йдеться передусім про новелу Боккаччо "Танкред, Сигізмунд і Гвіскард", уривок з поеми Тассо "Звільнений Єрусалим" (1580) і десять пісень із цієї поеми. Ці тексти, перекладені зокрема викладачем Київської Академії Л. Горкою (уривок із "Звільненого Єрусалима"), відтворюють польські версії, чим пояснюється наявність у них полонізмів. Іноді вони є досить далекими від італійських оригіналів унаслідок вилучення ідей та сюжетів, що суперечили естетичним смакам епохи. Отже, так званий прикрашальний переклад, відомий у Європі доби класицизму, не оминув і України. Античний спадок досяг українських земель завдяки творчості Григорія Сковороди, філософа, педагога і поета, який зробив значний внесок у розвиток перекладу в Україні XVIII ст. Він переклав твори Горація, Вергілія, Овідія, Ціцерона, Плутарха, а також твори неолатинських поетів, зокрема французького гуманіста М. А. Мюре. Попри видані ще за Петра I імператорські ухвали, які забороняли використання української мови для перекладу й публікації книг, у XVIII ст. процес освоєння іноземної літератури нашою мовою не припиняється. Щоправда, перевага віддається не власне перекладам, а переспівам, які важко відрізнити від творів національної літератури-сприймача. Яскравим прикладом такого травестійного² твору за мотивами Вергілієвої "Енеїди" стала "Енеїда" І. П. Котляревського, що з'явилася наприкінці XVIII ст. То був перший літературний текст, написаний сучасною українською мовою. Феномен "переодягання у власні шати" іншомовного твору не був суто українським, і мав місце в багатьох європейських літературах. Пригадаймо тут різномовні (іспанську, французьку, англійську, російську) версії відомого твору під назвою "Дон Хуан/ Дон Жуан".

²ТРАВЕСТИЯ, проикокомический (героикокомический) литературный жанр, однородный с бурлеском. Основан на пародировании известного "высокого" образа; использует приемы перенесения действия в сниженную, бытовую сферу, подмены героических персонажей низменными простонародными

Перекладацька діяльність в Україні в ХІХ–ХХ століттях

Вище ми згадували, що після входження значної частини України до складу Російської Імперії наприкінці ХVІІ століття в силу низки об'єктивних чинників перекладацька діяльність на українських обширах майже зникла й почала відроджуватися ближче до завершення першої половини ХІХ століття. У ХІХ ст. перекладацька діяльність в Україні значно розширилася. Більшість тогочасних письменників були також перекладачами. Серед найвідоміших слід згадати Івана Франка, Лесю Українку, Пантелеймона Куліша, Левка Боровиковського, Павла Ніщинського, Степана Руданського, Михайла Старицького, Павла Грабовського, Володимира Самійленка, Марка Вовчка, Марка Кропивницького. Починаючи з 1830-х років в Україні почав активно розвиватися переклад літературних творів. Поети, які писали вірші в межах течії романтизму, перекладали українською мовою твори польських і російських митців. Наприклад, Левко Боровиковський переклав поему В. Жуковського "Світлана" у вільний спосіб, давши їй назву "Маруся". У переважній своїй більшості українські перекладачі скорочували або ж навпаки збільшували з погляду обсягу оригінальні тексти, не намагаючись зберегти їхній національний колорит або ж формальні особливості. У 1840–1850-ті роки найпомітніше місце в поетичному перекладі посідає Тарас Шевченко. У поетичній збірці "Давидові псалми" наш національний поет зберіг систему образів оригінальних творів, збагативши їх новими фарбами з погляду філософського наповнення і поєднавши переклад із парафразом. Кілька Шевченкових версій перекладу українською мовою знакового давньослов'янського епосу "Слово про полк Ігорів" демонструють, що Тарас Шевченко намагався не лише зробити переклад твору мелодійним, а й надати йому особливого драматизму.

Видання 1863 року "Валуєвського циркуляру", який значною мірою обмежив видання книжок українською мовою, майже знищило умови, що були необхідні для розвитку перекладу. Друга половина ХІХ століття – це період активної творчості Михайла Старицького, який переклав українською мовою "Гамлета" Вільяма Шекспіра, народні сербські поезії, вірші Михайла Лермонтова, Олександра Пушкіна, Миколи Некрасова. На думку фахівців, переклади Старицького – це справжня лабораторія живого слова, потужне джерело для подальшого формування літературної української мови, створення багатьох нових слів. У той самий період творив Пантелеймон Куліш, який переклав 15 п'єс Шекспіра, твори Гете, Шиллера, Байрона, Гейне. Деякі його переклади виконані у вигляді парафразу. Познайомившись у Відні з абсолювентом богослов'я Іваном Пулюєм, у співпраці з ним переклав Новий Заповіт з грецької (1871) і видав спочатку окремі Євангелії. 1872 р. П. Куліш закінчив переклад Старого Заповіту, але його праця згоріла при пожежі його хутора Мотронівки. Він взявся ще раз за цей переклад, але вже не встиг його завершити. Рукопис довели до кінця Іван Нечуй-Левицький (переклад книг Паралипоменон, Ездри, Неємії, Естери, Даниїла) і Іван Пулюй (переклад Псалтиря). У ХІХ ст. вийшли українською мовою "Божественна комедія" Данте, "Гамлет" Шекспіра, "Фауст" Гете, драми Шиллера, поеми Байрона, Гюго, Гейне, Міцкевича тощо.

Через певний час після Тараса Шевченка один із найвідоміших українських поетів і письменників Іван Франко здійснив переклади з багатьох мов світу. Серед перекладених ним творів – віршована трагедія Гете "Фауст", роман Гоголя "Мертві душі", ліричні вірші Гейне, твори всесвітньо відомих письменників і поетів, як-от: Олександр Пушкін, Михайло Лермонтов, Микола Некрасов, Адам Міцкевич, епос і пісні західноєвропейських народів, твори античних авторів.

З появою кількох перекладів одного твору (Данте, Шекспір, Гейне, Міцкевич) закладаються підвалини порівняльної критики перекладів, основоположником якої був І. Франко. Його праці про українські версії "Гамлета", творів Адама Міцкевича вирізняються високою мовною і літературною компетенцією, яка дала йому змогу сформулювати деякі фундаментальні принципи перекладу. Згідно з Франком, ці принципи не є нейтральними, а визначені ідейно-естетичними настановами перекладача й тісно пов'язані з його світоглядом. Точність перекладу зовсім не означає простого копіювання оригіналу, яке неодмінно призводить до спотворення його змісту. За Франком, точність перекладеного тексту повинна полягати у правильному відтворенні первинних ідей і в дотриманні єдності змісту і форми оригіналу. Перекладацька творчість Івана Франка мала надзвичайно важливе значення для становлення українського художнього перекладу. Досконало володіючи багатьма мовами, зокрема грецькою, латинською, французькою, англійською, німецькою, італійською, польською та ін., він переклав на українську мову твори Гомера, Софокла, Горація, Овідія, Данте, Шекспіра, Гете, Шіллера, Байрона, Гюго та багатьох інших іноземних письменників. Також Франко перекладав "Мертві душі" Гоголя, велику кількість творів Пушкіна, Лермонтова, Некрасова. Завдяки довершеному знанню німецької мови він переклав нею деякі твори Шевченка ("Кавказ", "Заповіт", "Садок вишневий коло хати" тощо) та чимало українських народних пісень. Франко наполягав на збагачувальній функції перекладів стосовно національної культури й закликав перекладачів братися за найкращі твори світової літератури, щоб у такий спосіб сприяти розвитку української літератури. Великий поет-перекладач і тонкий стиліст, Франко не міг не реагувати на успіхи і невдачі своїх колег по перу. Аналізуючи українські переклади "Гамлета", Франко розглядає варіанти, подані П. Кулішем, Ю. Федьковичем і М. Старицьким. Його критичне слово спрямоване проти спотворення поетичних образів оригіналу через зловживання буквалізмами, іноді важкого і незграбного стилю перекладу, використання не придатного для перекладу розміру віршування. У своїх критичних розвідках Франко виходить за межі простої констатації недоліків перекладу, пропонуючи власні варіанти, які дають змогу зберегти естетичні риси оригіналу. У статті "Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання" Іван Франко проаналізував польські переклади його поеми "Каменярі" і зазначив, що він є прихильником такого перекладу, який повністю відтворює оригінальний текст як із погляду його змісту, так і з погляду форми.

Українська поетеса Леся Українка здобула славу в історії українського перекладу своїми перекладами прозових творів Гейне, Гоголя і Горького, поезій

Гомера, Данте Аліґ'єрі, Байрона, давньоєгипетських гімнів, гімнів із давньоіндійської "Рігведи" тощо.

Інший відомий поет Павло Грабовський виконав численні переклади на основі підрядкових перекладів зі східноєвропейських, мов американських народів і народів Російської Імперії, здійснених його друзями, що перебували в засланні. Павло Грабовський казав: "Для мене важливими в кожному творі є його загальна ідея і загальне враження, деталі для мене нічого не варті". Водночас попри те що переклади Павла Грабовського мають характер окремих літературних творів, тим не менш у кожному з них можна віднайти ті особливості, що чітко вказують на ідею оригінального твору.

Наголосимо ще раз: більшість тогочасних письменників були перекладачами: І. Франко, Л. Українка, П. Куліш, Л. Боровиковський, П. Ніщинський, С. Руданський, М. Старицький, П. Грабовський, В. Самійленко, М. Вовчок, М. Кропивницький. Деякі відомі українські письменники, зокрема Марко Вовчок і Павло Грабовський, прислужилися також розвиткові перекладу на російську мову, відтворивши цією мовою твори Жуля Верна (Вовчок) і Тараса Шевченка (Грабовський). Попри тенденцію до українізації перекладної літератури, характерну для XIX ст., художній переклад в Україні стає, за влучним визначенням Максима Стріхи, інструментом націєтворення на тлі всіляких офіційних заборон і виконує цю місію аж до виборення української незалежності.

У 1918 р. постала незалежна українська держава – Українська Народна Республіка, визнана за кордоном. Серед її міністрів були і перекладачі. Іван Огієнко, історик, філолог, філософ і міністр національної освіти, подає свій переклад Біблії. Зростання української самосвідомості дало сильний поштовх оригінальній та перекладацькій творчості.

У 1920-х роках XX століття після розпаду великих імперій і виникнення на їхньому місці нових держав, а також після того як у Радянському Союзі період червоного терору змінився епохою НЕПу (Нової економічної політики) перекладацька діяльність на території України певною мірою активізувалася. Наприкінці 1290-х років протягом приблизно десяти років аж до введення широкомасштабних заборон на все українське у сфері перекладу працювали такі відомі особистості, як Іван Кулик – перекладач творів Вальтера Уйтмана й інших американських пролетарських письменників, Микола Зеров – перекладач творів античних і сучасних йому поетів, Григорій Майфет – дослідник перекладів Тараса Шевченка англійською і французькою мовами, Володимир Державін – літературний редактор і український перекладацький критик.

У XX столітті український поет Максим Рильський завоював славу як теоретик і практик перекладу. Він переклав епічну поему Адама Міцкевича "Пан Тадеуш", сатиричну поему Вольтера "Орлеанська Діва", поему Пушкіна "Євгеній Онєгін", оповідання Гі де Мопассана, повісті й оповідання Джека Лондона, повісті Миколи Гоголя, трагедії Шекспіра, сотні віршів російських, білоруських, французьких, німецьких поетів. Максим Рильський входив до групи поетів і письменників-модерністів, звинувачуваних радянською владою у

декадентстві³ й відірваності від радянської дійсності, і як й інші неокласики у своїх творах не торкався соціально-політичних реалій й абстрагувався від радянського життя 1920-х років. Дуже зрідка в завуальованій сатиричній формі (як у вірші "Чумаки") або ж навіть і відверто, як у поезії "На світі є співучий Лянгедок" він виступав проти ідеологічного й політичного тиску, що панував у житті й, зокрема, у літературі.

Такі подекуди жорсткі висловлювання Максима Рильського спричинили те, що він попервах почав піддаватися офіційній критиці, а потім у 1931 році був заарештований НКВС і цілий рік провів у в'язниці. Потому Максима Рильського випустили із в'язниці, проте його колеги-неокласики Дмитро Загул, Михайло Драй-Хмара, Павло Филипович, Микола Зеров загинули в радянських концентраційних таборах. Після 1931 року, коли Максим Рильський вийшов із в'язниці, зміст його творів змінився. У 1932 році поет видав поетичну збірку "Знак терезів", у якій він проголосив, що приймає й вітає радянський спосіб життя, завдяки чому він став єдиним серед поетів і письменників-неокласиків, хто зміг врятуватися від сталінського терору, був включений до списку офіційних радянських поетів, здобув визнання як радянський митець. Серед українських фахівців із теорії перекладу знаною є книга Максима Рильського з теорії перекладу під назвою "Мистецтво перекладу".

Інший відомий український поет, перекладач, журналіст (колумніст) Микола Бажан переклав епічну поему Шота Руставелі "Лицар у тигровій шкурі", суфійський твір Алі Шера Навої "Ферхад і Шірін", твори Гете, Фрідріха Хьордерліна, Марії Рільке. Його перекладацькі праці відбивають найтонші особливості змісту й форми оригінального твору, авторської мови, а поряд із цим – тонкощі ритміки й фоноетики.

Відомі перекладацькі здобутки Бориса Тена – перекладача Гомерової "Іліади" і "Одисеї", трагедій Есхіла і Софокла, комедій Аристофана з давньогрецької, трагедій Шекспіра з англійської, драм Шиллера з німецької, драм Юліуша Словацького й поезій Адама Міцкевича з польської, п'єси Льва Толстого "Живий труп" з російської. Борис Тен як перекладач знаний не лише тим, що він відображував у своїх перекладах найтонші смислові нюанси оригінального твору, але й підводив під перекладацьку працю наукову основу, майстерно вмів використовувати все багатство української мови.

Микола Зеров визнається одним із найбільш талановитих українських перекладачів. У 1920-х – 1930-х роках переклав цілу низку творів, як-от: "Антологія римської поезії" з латини, драму Ю. Словацького "Мазепа" з польської, з французької, італійської, англійської, російської, білоруської мов – твори П'єра де Беранжера, Шарля де Лісле, Шарля Бодлера, Франческо Петрарки, Гордона Байрона, Адама Міцкевича, Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Янки Купали. Микола Зеров опублікував наукові праці "Про переклад поезії" і "Перекладач давньоримської поезії Брюсов", які свідчать про те, що він цікавився теоретичними питаннями перекладознавства.

³ Декадентство, также декаданс (фр. *décadent* — упадочный) — направление в литературе, творческой мысли, самовыражении периода *fin de siècle* (рубеж XIX и XX веков), которое характеризуется эстетизмом, индивидуализмом и имморализмом. Иногда рассматривается как связующее звено между романтизмом XIX века и модернизмом XX века^[1].

У 1930-х роках трагічні події обірвали життя багатьох відомих українських поетів, письменників перекладачів, знаних під назвою "Розстріляне відродження". З боку сталінського режиму були розстріляні українські митці, серед яких – Микола Зеров, Валеріан Підмогильний, Михайло Драй-Хмара, Микола Вороний, Павло Пилипович, Дмитро Загул.

Переклад в Україні після II Світової війни

По закінченні II Світової війни у другій половині 1940-х і в 1950-х роках у всьому Радянському Союзі, зокрема і в Україні, перекладацька діяльність активізувалася, проте перекладачі послуговувалися переважно російською мовою, через що значно знизилася кількість перекладів іншими національними мовами, а об'єктом перекладу виступає переважно російська-радянська література. Водночас виявилася тенденція перекладу творів національними мовами не з іншомовних оригіналів, а з їхніх уже виконаних російською мовою перекладів. Як один із негативних прикладів цього можемо згадати скандальний переклад роману Мігеля Сервантеса "Дон Кіхот". У 1955 році українські перекладачі Василь Козаченко і Євген Кротевич, попри те що вони не знали іспанської мови, переклали цей роман українською мовою з російського перекладу. На думку українського літературознавця Григорія Кочура, приказки й ідіоми, якими рясно сипле Санчо Панса, були зкальковані з російської мови й нерідко суперечили нормам і правилам української мови. Зрештою набула поширення практика такого перекладацького калькування і штучного наближення українських перекладів, а отже, й української мови до російської, що спричинило виникнення своєрідної штучної "перекладацької української мови", що рясніла невластивими українській мові словами, ідіомами й граматичними структурами.

Падіння сталінського режиму й настання періоду політико-ідеологічної відлиги наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років, послаблення суворого партійного й ідеологічного контролю з боку центральної московської влади, хай навіть і частково, але стало причиною усунення негативів у перекладі. Почав видаватися журнал "Всесвіт", у якому друкувалися переклади українською мовою з іноземних мов. У видавництвах відкривалися спеціальні відділи, які опікувалися редагуванням перекладених творів. Видавництво "Дніпро" почало друкувати серії перекладів творів з іноземних мов: "Класична світова література", "Твори вибраних світових письменників", "Перлини світової лірики", "Іноземні оповідання" тощо. Видавалися антології україномовних перекладів творів класичних світових поетів і письменників. Почали виконуватися переклади не лише із західноєвропейських мов, що вважалися класичними, але й із менш поширених європейських (іспанської, італійської, шведської, данської, грецької) і східних мов. У поєднанні перекладацької практики і теорії перекладу виникла українська перекладацька школа, найславетнішими представниками якої були Григорій Кочур і Микола Лукаш.

Григорій Кочур, який був людиною енциклопедичних знань, був звинувачений в українському націоналізмі й отримав 10 років ув'язнення. Після виходу із в'язниці він повернувся до України й займався організаційною

діяльністю, зібравши навколо себе літературний гурток, до якого входили насамперед молоді українські письменники, поети, перекладачі.

Поліглот Микола Лукаш, який володів чотирнадцятьма мовами, яскравий представник літературного перекладу. Найприкметніша риса його перекладів полягає в тому, що він з успіхом розв'язував найскладніші перекладацькі проблеми, вдавався до експериментів з мовними засобами. Протягом тривалого часу з ідеологічних причин друк перекладів Миколи Лукаша був заборонений.

Український переклад другої половини ХХ ст., дотримуючись традицій, прагне до розширення стилів і жанрів, що відтворюються. Поетичні та прозові версії іншомовних творів, які належать Івану Світличному, Дмитру Павличку, Івану Драчу, Дмитру Паламарчуку, Дмитру Білоусу, Віктору Коптілову, Михайлу Москаленку, Анатолію Перепаді, Андрію Содоморі, Всеволоду Ткаченку, Євгенії Кононенко, Марії Габлевич, Максиму Стрісі та ін., представляють класиків і сучасних авторів у комедії (Арістофан), трагедії (Есхіл, Евріпід), поетичній драмі (Марло), сонеті (Шекспір), романтичній поемі (Байрон, По), поезії символізму (Бодлер, Верлен, Рембо, Малларме), інтелектуальній ліриці (Еліот), натуралістичних (Золя), реалістичних (Бальзак, Мопассан), фантастичних (Франс), психологічних (Пруст, Вулф), сюрреалістичних (Кафка) та екзистенціалістських (Камю, Сартр) романах.

Переклад в Україні після розпаду Радянського Союзу

Після розпаду в 1991 році Радянського Союзу перекладацька діяльність і умови на ринку істотно змінилися. В Україні, яка поновила свою незалежність, державні видавництва через матеріальні труднощі, припинили свою діяльність, і переклади з іноземних мов майже перестали друкувати. З іншого боку, зникла цензура, що нависала Дамокловим мечем над перекладачами й видавцями, що спричинила засилля на ринку перекладів творів "легкого" змісту: детективних, еротичних тощо замість перекладу серйозних літературних творів, які майже перестали друкувати через комерційну недоцільність. Водночас попри всі труднощі як-от: матеріальні проблеми, брак кваліфікованих перекладацьких кадрів, падіння якості перекладу наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть розміри перекладацької діяльності й соціальна вага перекладу в Україні залишаються великими.

Як висновок можемо констатувати, що переклад (перекладацька діяльність) у нашій країні має довгу історію, що сягає щонайменше Х століття. Протягом багатьох століть на наших теренах здійснювалися переклади з мов різних народів, передусім європейських на слов'янську, українську мови. У Х–ХІІІ століттях предметом перекладу були насамперед релігійні і класичні твори античного (грецького і латинського) походження; у ХІІІ–ХV у період монгольської навали переважали твори утопічного й есхатологічного характеру. Час інтенсивного розвитку українського перекладу припав на середину ХІХ століття, а найбільшого розквіту зазнав у 20–30-ті роки й трохи згодом – із середини ХХ століття. Очевидно, що можливості розвитку українського перекладу значною мірою гальмувалися суспільно-політичними обставинами, тривалим перебуванням України під владою інших держав, періодичними обмеженнями й заборонами на українську мову, насильницькою

русифікацією в певні періоди радянської історії. Починаючи з 1920-х років, а надто із середини ХХ століття почала активно розвиватися теорія перекладу (перекладознавства) біля витоків якої щонайменше на теренах Східної Європи стояв український мовознавець Олександр Фінкель.

Перекладознавство в Україні

У 20-х роках ХХ століття не лише виникли нові імена в літературі й перекладі, але й почала присвячуватися увага теоретичним питанням перекладу. Фахівці відзначають 1920-і роки як період, коли були закладені теоретичні засади української перекладознавчої науки.

До цього моменту весь час ми згадуємо про переклад як вид людської діяльності, що має давню історію. Ми не знаємо, коли на землі з'явився перший перекладач, проте нам достеменно відомо, що переклад – один із найдавніших видів людської діяльності. На початку, найпевніше, виник усний переклад, але пізніше із винайденням і поширенням письма виник і письмовий переклад. Різні джерела вказують на те, що переклад має багатотисячолітню історію. Відомо, що ще навіть у Вавілоні і Ассирії були перекладачі, функцією яких було повідомляти волю володаря завойованим народам. А в Давньому Єгипті навіть існувала спеціальна школа, яка готувала перекладачів для встановлення і підтримання взаємин із сусідніми країнами.

Водночас слід зазначити, що важливо розмежовувати власне переклад як різновид людської діяльності і перекладознавство (теорію перекладу) як галузь лінгвістичної науки, предметом якої є принципи, методи, стратегії і особливості перекладу і процесу перекладу. Попри те що перекладачі в різні періоди часу намагалися висловити свої погляди, навести роздуми, дати поради іншим перекладачам щодо того, як потрібно робити переклад (тут можна згадати про узагальнення Етьєнна Доле чи Джона Т. Сейворі), проте в основі цих окремих й несистемних спроб не перебував серйозний науковий підхід. Таку саму ситуацію бачимо й у розвитку перекладу в Україні, та й у тих державних утвореннях, до складу яких входила в різні часи наша держава. До 20-х років ХХ століття спроби підвести теоретичне підґрунтя під практичну перекладацьку діяльність були неупорядкованими й безсистемними.

У зв'язку з цим правильно буде сказати, що витoki європейського перекладознавства мають своїм джерелом виданий у 1929 році підручник "Теорія і практика перекладу" авторства Олександра Фінкеля, відомого українського мовознавця, перекладача сонетів Шекспіра. Саме Олександр Фінкель уперше використав термін "адекватний переклад" і, спираючись на думки Цицерона, Квінтіліана, В. фон Гумбольдта, Михайла Старицького стверджував, що переклад слугує засобом покращення тієї мови, на яку виконується переклад, запропонував перекладацьку класифікацію типів текстів і типів перекладу, здійснив ґрунтовне дослідження наукового тексту з погляду перекладацьких цілей, заклав підвалини української мовознавчої термінології, випрацював шляхи створення національних термінологічних систем.

Серед найвідоміших радянських і українських перекладознавців, на працях яких ґрунтується сьогоденна теорія перекладу в нашій країні є: О. В. Федоров, В. Н. Комісаров, В. С. Виноградов, І. С. Алексеєва, Р. К. Міньяр-Білоручев,

Я. Й. Рецкер, Л. С. Бархударов, В. Г. Гак, В. В. Сдобніков, О. В. Петрова, В. М. Базилев, М. К. Гарбовський, Л. М. Черноватий, В. І. Карабан, О. О. Кальниченко, В. Д. Радчук, І. В. Корунець, М. Стріха, Р. Зорівчак та інші науковці.

Список рекомендованої літератури

Бриська О.Я. (Briska, O. Y.) (2012). Pereklad u sistemi natsionalnoyi kulturi: poglyad neoklasikov M. Zerova ta M. Rilskogo (Ulusal Kültürde Çeviri: Neoklasik M. Zerov ve M. Rilskiy'in Görüşleri). *Literaturoznavçii Studii (Edebiyat Araştırmaları)*. No. 34. Kiev: İ. Franko Lviv Ulusal Universitesi Yayımevi, S. 31–39.

Корунець І. (Korunets, İ.) (2008) Bilya vitokiv ukrayonskogo perekladoznavstva (Ukrayna Çeviri Biliminin Kaynakları), *Vsesvit Dergisi*, Sayı 1–2, S. 188–194.

Москаленко М. (Moskalenko, M.) (2006) Narısı z istorii ukraynskogo perekladu (Ukrayna'da Çeviri Tarihi ile İlgili bir Deneme). *Vsesvit*. Sayı 3-4.

Савчин В. Р. (Savçin V. R.) (2006) Novatorstvo Mikoli Lukaşa v istorii ukraynskogo hudojnyogo perekladu (Ukrayna Edebi Çevirisine Mikola Lukaş'ın Getirdiği Yenilikler). *Doktora tezi*. Kiev: Kiev Taras Şevçenko Üniversitesi.

Список рекомендованої літератури

Бриська О.Я. (Briska, O. Y.) (2012). Pereklad u sistemi natsionalnoyi kulturi: poglyad neoklasikov M. Zerova ta M. Rilskogo (Ulusal Kültürde Çeviri: Neoklasik M. Zerov ve M. Rilskiy'in Görüşleri). *Literaturoznavçii Studii (Edebiyat Araştırmaları)*. No. 34. Kiev: İ. Franko Lviv Ulusal Universitesi Yayımevi, S. 31–39.

Корунець І. (Korunets, İ.) (2008) Bilya vitokiv ukrayonskogo perekladoznavstva (Ukrayna Çeviri Biliminin Kaynakları), *Vsesvit Dergisi*, Sayı 1–2, S. 188–194.

Москаленко М. (Moskalenko, M.) (2006) Narısı z istorii ukraynskogo perekladu (Ukrayna'da Çeviri Tarihi ile İlgili bir Deneme). *Vsesvit*. Sayı 3-4.

Савчин В. Р. (Savçin V. R.) (2006) Novatorstvo Mikoli Lukaşa v istorii ukraynskogo hudojnyogo perekladu (Ukrayna Edebi Çevirisine Mikola Lukaş'ın Getirdiği Yenilikler). *Doktora tezi*. Kiev: Kiev Taras Şevçenko Üniversitesi.

Венгренивська М. А. Творча майстерня перекладача : (збірка теоретичних розвідок) / М. А. Венгренивська, А. Д. Гнатюк. – К.: Київ. ун-т, 2001. – 92 с.

Лепкий Б. С. До питання про переклади ліричних поезій / Б. Лепкий // Теорія і практика перекладу. – К., 1991. – Вип. 17. – С. 161 – 171.

Рильський М. Т. Мистецтво перекладу : ст., виступи, нотатки / М. Рильський ; упоряд. і комент. Г. Колесника ; вступ. ст. Л. Новиченка. – К.: Рад. письменник, 1975. – 343 с.

Семенец О. Е. История перевода : (Средневековая Азия. Восточная Европа XV – XVIII вв.) : учеб. пособие / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – К.: Лыбидь, 1991. – 386 с.

Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. – К.: Факт-Наш час, 2006. – 344 с.

Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років : хрестоматія вибр. праць з перекладознавства до курсу «Історія перекладу» для студ., що навчаються за спец. «Переклад» / [уклад. О. А. Кальниченко, Ю. Ю. Полякова, Л. М. Черноватий, Л. М. Карабан]. – Вінниця: Нова книга, 2011. – 504 с. – (Dictum factum).

Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.

Шмігер Т. В. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя. – К.: Смолоскип, 2008. – 342 с.